

Быкова А.С. Причины голода 1921-1923 годов в Крыму

В статье рассмотрены причины голода 1921-1923 годов в Крыму. Проанализировано политическое и экономическое положение, в котором оказался полуостров после гражданской войны. Охарактеризованы первые шаги, предпринятые большевиками после установления в регионе советской власти, прослежено, как это повлияло на положение населения. Раскрываются особенности продовольственной политики большевицкого Центра в Крыму в сравнении с Поволжьем и Южной Украиной.

Ключевые слова: голод, голодающие, засуха, разруха, продразверстка, новая экономическая политика, советская власть.

Bykova A.S. The reasons for 1921-1923 year famine in the Crimea

The reasons for the famine in the Crimea in 1921-1923 are considered. The political and economic standing of the peninsula after the Civil war is analysed. The first activities by Bolshevik party after performer the setting of the Soviet power is described. The affect of these activities on the level of the populations living is studied. The peculiarities of product policy of Bolshevik Center in the Crimea are specified in comparison with those in Povolzhya and Southern Ukraine.

Keywords: famine, starving people, drought, devastation, prodrazverstka, new economic policy, soviet power.

УДК: 94:[351.74: 329](477+470)"1914/1917"

О. П. Сарнацький

ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛІЦІЇ І УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В 1914–1917 рр.

Показано провідні місця та роль Департаменту поліції в керівництві жандармськими підрозділами в Україні в їхній боротьбі з діяльністю представників та прихильників українських політичних партій Наддніпрянщини і Галичини у роки Першої світової війни.

Ключові слова: Департамент поліції, Перша світова війна, поінформованість, керівництво, циркуляри, жандармерія, діяльність, українські політичні партії Наддніпрянщини, українські галицькі партії, прихильники.

Останнім часом відбувається істотне накопичення значного масиву історичних знань про розвиток українського національно-визвольного руху на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. Це дає можливість здійснити комплексні наукові дослідження з цієї проблематики. Але проведення таких досліджень можливе лише при всебічному показі й аналізі діяльності тих сил, що покликані були захищати самодержавний лад та всіляко боротися проти будь-яких посягань на нього, в тому числі й національно-визвольного характеру.

Серед питань, пов'язаних з національно-визвольним рухом в Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., активно, зокрема, досліджуються поява, розвиток та діяльність українських політичних партій, які виникли в Україні саме в цей період. До сучасних розвідок з цього питання можна віднести публікації в наукових збірниках і журналах, праці таких авторів як, П. Шморгун [1], І. Курас, [2], Ю. Лавров [3], В. Борисенко [4], М. Козицький, О. Поліщук [5], О. Голобуцький, В. Кулик [6], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [7], Ф. Турченко [8], В. Головаченко [9], І. Калмакан, О. Бриндак [10], С. Наумов [11], Т. Бевз [12], А. Павко [13], В. Стрілець [14], А. Голуб [15], Р. Ветров, С. Донченко [16], С. Світленко [17], О. Висоцький [18], С. Донченко [19], якими висвітлено різноманітні аспекти діяльності українських партій Наддніпрянщини, що на той час очолювали національно-визвольний рух в Україні, починаючи від революційного напрямку і закінчуючи ліберально-демократичним.

Разом з тим, майже в усіх наукових розвідках та публікаціях з цієї проблематики, хоч і різною мірою, але показані утиски, які відчували на собі діячі та прихильники вказаних партій з боку царської влади. Тому їй об'єктивне висвітлення саме і вимагає показу діяльності протилежної сторони.

Одним з таких питань, яке вимагає всебічного і досконалого розгляду, є дослідження роботи поліцейських органів самодержавної влади відносно діяльності українських політичних партій Наддніпрянщини і Галичини у зазначений період. Однією зі складових цієї цікавої і, на жаль, маловивченої проблеми є керівництво Департаментом поліції діями жандармів в їхній боротьбі з діями представників та прихильників цих партій.

Висвітленню такого важливого питання сприяють і згадки про нього в загальному плані сучасними вітчизняними дослідниками даного періоду – О. Овсієнком [20; 21], М. Щербаком [22], М. Щербаком і О. Овсієнком [23], О. Яришем [24; 25], А. Чайковським і М. Щербаком [26], В. Ченцовим [27], Н. Щербак [28] у своїх наукових публікаціях. Більш повно про проблему, що розглядається, йдеться також і в наукових розвідках Ю. Лаврова [29], О. Овсієнка [30].

Разом з тим, залучення нових архівних джерел по даній проблемі, поряд з публікаціями вищезазначених дослідників, надають можливість більш детально висвітлити дії Департаменту поліції саме у цьому напрямі. Тому в даній статті поставлено за мету на окремих, найбільш характерних прикладах показати як він керував боротьбою підвладних йому підрозділів політичної поліції у Наддніпрянській Україні проти дія-

льності представників і прихильників українських партій Наддніпрянщини і Галичини під час Першої світової війни.

З початком Першої світової війни одним з головних завдань жандармів продовжували залишатися політичний розшук, боротьба з революційним та національно-визвольним рухами, серед яких український у них займав одне з цільних місць. Департамент поліції, разом з Особливим відділом у його складі, надсилали на місця численні циркуляри, розпорядження тощо, котрі вони "рекомендували" здійснити місцевим жандармам і чинам загальної поліції, які, особливо в роки війни, були основою для їх діяльності. Серед них були як вказівки загального плану, так і такі, які стосувалися саме дій представників та прихильників українських організацій і політичних партій різного спрямування як Наддніпрянщини, так і Галичини. Адже останні досить переконливо, як ніщо інше, вказують на ставлення цього найвищого органу карального відомства царизму до існування та різноманітної діяльності вказаних партій.

Наведемо лише найбільш характерні приклади. Майже відразу після початку Першої світової війни, а саме 2 вересня 1914 р., Департаментом поліції було видано цілком таємний циркуляр начальникам ГЖУ. У ньому вказувалося, що висновки про припинення революційного руху з початком війни є помилковими. "Навпаки, вивчення революційного руху в проявах останнього перед війною часу вказує, що рух призупинився... з тим, щоб навіть при сприятливому закінченні для нас війни напружити всі зусилля для нових безумних спроб досягнути повалення встановленого Основними Законами образу правління в Росії". А надалі розшуковим органам наказувалося посилити свої дії відносно "руйнівних антидержавних сил", а також звернути особливу увагу на представників кадетської партії, "котрі, не виходячи зовні за межі лояльності, є таємними керівниками революційних партій...", оскільки на той час поліцейські верхи Росії вважали цю партію "управляючим революційним елементом", а членів та прихильників партій соціал-демократичного та есерівського напрямку – революційною армією. Поряд з цим, указувалося в циркулярі, "такі, як і колись, поняття "революційний" і "робітничий" рух є синонімами".

Не забув Департамент поліції вказати в ньому жандармам і на діяльність національних партій. "Що стосується партій націоналістичних, окраїнних, то в програмах їх за цей час істотних змін не відбулося, тактика ж їх підлаштовується до тактики домінуючих російських партій, до яких вони тяжіють". При цьому в циркулярі наголошувалося, що "в розшуковій роботі перш за все треба знешкодити керівні "верхи", "центри", а ніяк не починати "знизу", з маси, яка не віддає собі звіту, котра в більшості випадків, як правило, є жертвою пропаганди свідомих ворогів існуючого ладу" [31, арк. 1–5 зв.].

При цьому тактика розшуку удосконалювалась. Департамент поліції вже не обмежувався «спостереженнями» за різноманітними антиурядовими організаціями і "ліквідаціями", а намагався підірвати ці рухи зсередини, спрямовуючи їх у потрібне русло. Основним засобом розшуку, як і досі, залишалося внутрішнє спостереження, багате на провокації. Відображенням такої тактики стали два циркуляри Департаменту – від 16 вересня 1914 р. і 10 січня 1915 р., у яких від місцевих органів політичної поліції вимагалось проведення лінії на роз'єднання різних соціал-демократичних груп [25, с. 186, 192-193]. Зрозуміло, що під час війни це, насамперед, повинно було стосуватися українських політичних партій та інших громадських об'єднань.

Дії каральних органів відносно українських політичних партій та будь-яких інших проявів українства стають більш жорстокими, репресії посилюються. Так, наприклад, 13 грудня 1914 р. начальникам ГЖУ надійшов з Департаменту поліції таємний циркуляр, у якому вказувалося, що, за отриманими відомостями, з початком війни в Австрії (у Відні) виникла українська революційна організація "Союз за визволення України". У ньому також вказувалося, що до складу ЦК цієї організації входили відомі представники української еміграції – Д. Донцов, В. Дорошенко, М. Залізняк та ін. [32, арк. 15-16]. У зв'язку з цим Департамент поліції наказував начальникам ГЖУ запровадити нагляд за появою осіб, які займалися пропагандою подібних ідей (тобто відторгнення України від Росії та створення Українського королівства під егідою Австро-Угорщини) "та у випадку виявлення їх діяльності у згаданому напрямі заарештовувати та притягати до дізнання" [33, арк. 8].

6 січня 1915 р. Департамент поліції розіслав начальникам ГЖУ циркуляр, в якому вказувалося, "що серед висланих до Росії іноземних підданих, а також військовополонених можуть бути соціалісти, які можуть вести пропаганду і агітацію серед населення проти існуючого ладу. У зв'язку з цим звернути увагу на знаходження та припинення цієї пропаганди і про все, що звертає на себе увагу відносно цього, доносити до Департаменту Поліції" [34, арк. 13].

Циркуляром від 24 січня 1915 р. Департамент поліції наказував місцевим жандармським чинам застосовувати всі заходи для припинення злочинної діяльності у вигляді антиурядової агітації та пропаганди серед нижчих чинів війська, які знаходилися в лазаретах та у складі слабосилих команд, від кого б подібна діяльність не виходила [35, арк. 65].

11 березня 1915 р. на місця надійшов ще один черговий таємний циркуляр Департаменту поліції, яким до відома начальників ГЖУ доводилося, що з початком війни з Галичини та Австрії до Києва виїхала група видатних мазепинських діячів, узявши з собою велику кількість відозв під назвою "До українського народу" із закликом до заколоту. З числа осіб означеної групи відомі: доктор Лонгін Цегельський і В'ячеслав Будзинівський; соціал-демократи Микола та Лев Ганкевичі, Іван Сіяк та соціалісти-революціонери Федір Корольов, Феофіл Мелен та Юліан Бачинський, терорист Скоропис-Йолтуховський (літературний псевдонім – Лопух) і делегат "Народного комітету УНДП" доктор Стефан Баран [36, арк. 14-14 зв.].

У циркулярі також вказувалося про утворення у Львові Головної Української Ради, про видання нею "Маніфесту до Українського народу" із закликом до повстання українців проти Росії, а також значної кількості друкованих прокламацій російською та українською мовами, котрі були завезені в імперію з метою поширення

серед населення Півдня Росії. Сповіщалося також і про те, куди конкретно заплановані були поїздки агітаторів від галицьких українських політичних партій. Так, представник від національно-демократичної партії депутат Лонгін Цегельський мав виїхати до Київської губернії, представник від радикальної партії доктор Лев Ганкевич – до Харківської, а представник від галицьких соціал-демократів Микола Ганкевич – до Херсонської та Бессарабської губерній. Зауважувалось також, що кожен з них відправився до Росії разом зі своїми помічниками.

Завершувався циркуляр тим, що місцевим жандармам наказувалося звернути найсерйознішу увагу на отримані відомості, ретельно їх перевірити та невідкладно повідомити про все у Департамент поліції. У разі ж виявлення злочинних відозв та появи українців-агітаторів, котрі займалися злочинною пропагандою, негайно застосувати усі без винятку заходи з боку влади до припинення подібного роду явищ [37, арк. 15-15 зв.].

Серйозну стурбованість Департаменту поліції у роки війни викликала можливість широкого розповсюдження революційних та визвольних ідей в армії у зв'язку з призовом за мобілізацією на посади офіцерів і чиновників “неблагонадійних” осіб. У циркулярі від 28 березня 1915 р. Департамент поліції наказав жандармам “з метою убезпечення військового середовища від згубного впливу неблагонадійних елементів” інформувати військове начальство про всіх таких осіб. Цей же циркуляр зобов'язував органи політичної поліції здійснювати нагляд за безліччю добродійних товариств, комітетів, лікувальних установ, що виникли в той час.

Цього ж 28 березня 1915 р. на місця було надіслано ще один циркуляр Департаменту поліції “про необхідність наводити довідки про політичну благонадійність осіб, котрі стикаються з нижніми чинами та їх родинами в лікарнях та інших місцях від імені благодійних товариств, комітетів, лікувальних установ, майстерень та інших установ, що призначені для потреб воєнного часу” [38, арк. 96-96 зв.].

12 травня 1915 р. Департамент поліції вказував начальникам ГЖУ, що “Союз Визволення України”, який поставив собі за мету відторгнення України від Росії та створення самостійного українського королівства під скіпетром Габсбургів, видає у Відні свій партійний орган – “Вісник Союзу Визволення України”. “На сьогодні організація займається питанням про транспортування названого видання в Росії через румунський кордон”. Сповіщаючи про викладене до відома і міркувань при розшуку, Департамент поліції просив повідомити, “якою мірою є вірогідними викладені відомості, чи встановлено нагляд за появою друкованої літератури в межах ввіреного Вашому нагляду району від вказаної вище організації, якщо існування її підтвердиться...” [39, арк. 45-45 зв.].

4 вересня 1915 р. Департамент поліції надіслав на місця начальникам ГЖУ ще один черговий таємний циркуляр. У ньому сповіщалося, що, за отриманими відомостями, після відступу зі Львова російських військ у місті почав діяти “мазепинський “Народний комітет” національно-демократичної партії. Головне керівництво в комітеті належить доктору Костю Левицькому та Дмитру Донцову. Діяльність “Народного комітету” зводилася до розшуку та знищення всіх русофілів, які залишилися в Галичині, та посилення агітації з метою відокремлення України від Росії.

З цією метою у Львові відкрито спеціальне бюро, яким керує Микола Залізник, котрий недавно повернувся з Відня. Бюро це відправляє через Румунію до Південної Росії 12 агітаторів-мазепинців на чолі зі студентом Львівського університету Симоном Демидчуком. Агітатори планують роз'їжджати по південних губерніях”. Тому місцевим жандармам наказувалося застосовувати відповідні заходи з метою недопущення подібної агітації [40, арк. 17].

15 жовтня 1915 р. Департамент поліції надіслав начальникам ГЖУ циркуляр, у якому вимагав від них надати йому відомості про діяльність політичних партій, у тому числі й українських, на ввірених їм для охорони територіях, що і було невдовзі зроблено [41, арк. 1].

У термінових випадках Департаментом поліції на місця надсилалися телеграми. Так, наприклад, 7 листопада 1915 р. начальникові Полтавського ГЖУ було надіслано телеграму такого змісту: “3 Харкова редакцію закритої Харківським губернатором Української газети “Слово” надсилаються на ім'я редакції газет циркулярні листи агітаційного характеру. Застосуйте негласні заходи недопущення поширення цих листів. Дирпол Моллов” [42, арк. 117]. Подібні телеграми були надіслані начальникам ГЖУ і в інші так звані “малоросійські” губернії.

У травні 1916 р. Департамент поліції надіслав у ці ж губернії таємний циркуляр з оглядом діяльності політичних партій, котрі були на той час у Росії та знаходились в опозиції до влади. Огляд був підготовлений співробітниками Департаменту на підставі повідомлень з місць від начальників ГЖУ згідно з циркуляром Департаменту поліції від 15 травня 1915 р., про який згадувалось вище, з грудня 1915 р. по 16 травня 1916 р. П'ятий розділ циркуляра було присвячено українському рухові. Зокрема, вказувалося: “Під “українським рухом» необхідно розуміти пропаганду південноросійських сепаратистів нового культурно-політичного забарвлення, які стали в опозицію до етнографічного українофільства, що складалося з галицьких та південноросійських українофілів, котрі мріяли тільки про об'єднану Україну”. Далі в циркулярі було зазначено, що “партизани “українства” принесли в 1905 р. в Росію особливу українську (малоросійську) мову як зброю боротьби проти російської культури в середовищі південноросійського населення, сподіваючись витиснути поступово цю культуру на Півдні Росії та запровадити нову культуру – українську” [43, арк. 21 зв.].

Царські чиновники з Департаменту поліції, які вивчали український рух на той час, зазначали, що “Українська партія є небезпечною для культурного життя російського Півдня, тим більше, що поширенню цього руху ніхто не перешкоджає, внаслідок чого співчуваючих як у середовищі земств (Харківського, Чернігівського, Полтавського та ін.), так і серед духовенства нараховується вже понад 2/5 складу” [44, арк. 22].

А оскільки подібний огляд розвитку українського руху в Росії та за кордоном готувався цими ж “дослідниками” і в роки Першої світової війни, то природно, що головна увага ними була звернута саме на дії протилежного табору. “Австрія, наш давній недоброзичливець, почала переслідувати російську культуру невдовзі після Берлінського конгресу, а в останній час, наприклад, у 1911 р., тактика австрійського уряду зводилася до наступного – висунути українофілів, котрі мали до того значення партії, як окрему націю та культуру в Галичині, як громовідвід від стихійної російської культури.

До війни за кордоном поліцією було зафіксовано діяльність, серед інших, таких політичних партій:

- 1) Українська народна партія;
- 2) «Спілка»;
- 3) Українська демократична партія (наші ка-де);
- 4) УСДРП.

Остання в своєму органі “Боротьба” № 1 заявила, що “українська демократія в Росії вважає себе вільною від військових оборонних зобов’язань щодо Російської імперії”.

Під час війни в Австрії проявили свою діяльність такі українські партії, утримання яких здійснюється за австро-німецький кошт: “Союз визволення України” та “Українські с.-р.”. “Союз визволення України” в № 1 своєї газети “Робітничий прапор” оголосив, що “революція неминуча”; що необхідно припинити війну і що “Союз” прагне використати війну для створення за допомогою воюючих з Росією держав самостійної Української держави” [45, арк. 22 зв.-23].

Якщо наприкінці весни 1916 р. у Департаменті поліції було складено огляд діяльності всіх на той час опозиційних уряду партій, то 23 червня 1916 р. за донесеннями місцевих жандармів там же було укладено записку на 75 сторінках 75 з назвою “Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком этого движения как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии” [30, с. 61]. На початку цієї записки вказувалося: “Змістом нинішньої записки є стислий виклад історії українського руху в середовищі більш ніж тридцятимільйонного населення Малоросії до війни Росії з Австро-Угорщиною та Німеччиною та опис фактів більш або менш визначеного прояву цього руху під час війни на підставі зібраних Департаментом Поліції свідчень, друкованих видань та інших матеріалів”. А далі вказувалося, що відповідь на таке поняття знаходиться “у передмові новітнього дослідника українства С. Н. Щоголева та виданої ним 1912 р. в Києві книзі під назвою “Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма” [46, с. 275]. Наприкінці “Записки”, як і попереднього огляду про діяльність політичних партій, Департамент поліції вимагав від місцевих жандармів посилення репресій щодо українства взагалі, а також стосовно представників та прихильників українських політичних партій [30, с. 61].

21 грудня 1916 р. начальники ГЖУ “малоросійських губерній” отримали ще один таємний циркуляр Департаменту поліції, у котрому вказувалося, що за отриманими відомостями від начальника Харківського ГЖУ “на майбутніх Різдвяних святах можливе скликання з’їзду членів “Юнацької спілки”, причому точне місце поки не визначено”. Місцевим жандармам наказувалося “...у випадку зібрання цього з’їзду застосовувати заходи до недопущення як його проведення, так і прийняття будь-яких резолюцій та постанов...”, а при отриманні відомостей про виїзд делегатів – стежити за ними з метою з’ясування місця зібрання з’їзду” [47, арк. 28].

Підводячи коротенький підсумок слід зазначити, що наведені у статті приклади керівництва Департаментом поліції діями жандармів на місцях відносно діяльності представників та прихильників українських політичних партій Наддніпрянщини та Галичини в роки Першої світової війни становлять лише незначну частину від їх загальної кількості. Разом з тим, наведені матеріали також лише певною мірою висвітлюють та доповнюють ставлення вищої поліцейської інституції самодержавства до так званого “українства” в Російській імперії та всього, що з ним було пов’язане. А це у свою чергу потребує і надалі подальшого значно глибшого вивчення та висвітлення дій цього владного органу по керівництву місцевими жандармськими підрозділами в Україні в їхній боротьбі проти діяльності вищеназваних партій у зазначений період.

Джерела та література

1. Шморгун П. М. Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. // Наукові праці з питань політичної історії : зб. наук. праць / наук. ред. Горшков В. П. та ін. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1992. – Вип. 173. – С. 3–12.
2. Курас І. Ф. Перший речник новітнього українського самостійництва (Микола Міхновський) // Історія України. – 2000. – № 6. – С. 3–14.
3. Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : у 3 ч. / відп. ред. В. Г. Сарбей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – Ч. 2. – С. 248–444.
4. Борисенко В. Й. До питання про Революційну Українську Партію // Наукові праці з питань політичної історії : зб. наук. праць. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1991. – Вип. 169. – С. 129–138.
5. Козицький М. Ю., Поліщук О. В. Національно-політична думка на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Наук. праці з питань політичної історії : зб. наук. праць. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1992. – Вип. 172. – С. 3–14.
6. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття. – К.: Смолоскип, 1996. – 124 с.
7. Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900 – 1907. – К.: Стило, 1998. – 226 с.
8. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський : Життя і Слово. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.
9. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Х.: Майдан, 1996. – 190 с.

10. Калмакан І. К., Бриндак О. Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті. – Одеса: Астропринт, 1997. – 192 с.
11. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. ХІХ ст. – лютий 1917 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
12. Бевз Т. А. Партія національних інтересів і соціальних перспектив (політична історія УПСР). – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.
13. Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії : політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К.: Плекси, 2002. – 552 с.
14. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік). – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 361 с.
15. Голуб А. І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1998. – 156 с.
16. Ветров Р. І., Донченко С. П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900 – 1925 рр.). – Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ: Вид-во «Поліграфіст», 2001. – 245 с.
17. Світленко С. І. Національне питання в програмах українських політичних партій початку ХХ ст. // Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (ХVІІІ – перша половина ХХ ст.) / за загл. ред. В. В. Іваненка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – С. 66–73.
18. Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР в компаративістському вивченні). – Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. – 160 с.
19. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900 – 1919 рр.). – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
20. Овсієнко О. Ф. Крах зубатовщини на Україні. – К.: Наук. думка, 1987. – 139 с.
21. Овсієнко А. Ф. Кульминация первой российской революции на Украине и жандармско-полицейские органы // Первая российская революция 1905 – 1907 гг. в свете нового исторического мышления. – Горловка, 1990. – Т. 2. – С. 120–124.
22. Щербак М. Г. Царська охрнка у боротьбі проти революційного руху на Україні // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 41–50.
23. Щербак М., Овсієнко О. Жандармсько-поліцейські органи на Україні на початку ХХ ст. та основні напрями їх діяльності // Вісник Київського університету. – 1992. – № 5. – С. 23–28.
24. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце ХІХ – начале ХХ веков. – К.: Юринформ, 1992. – 186 с.
25. Ярмыш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Х.: Консум, 2001. – 284 с.
26. Чайковський А. С., Щербак М. Г. За законом і над законом: З історії адм. органів і поліц.-жандарм. системи в Україні (ІХ – початок ХХ ст.). – К.: Україна, 1996. – 269 с.
27. Ченцов В. Політичний розшук у царській Росії. Жандармерія і охрнка // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2001. – № 2 (17). – С. 5–280.
28. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття). – К.: ПЦ "Ризографіка", 2005. – 616 с.
29. Лавров Ю. П. Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 79–90.
30. Овсієнко О. Ф. Каральні органи царизму // "Українське питання" в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – Ч. 3. – С. 3–68.
31. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 365. – Оп. 2. – Спр. 227.
32. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1.
33. Там само. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 27.
34. Там само. – Ф. 365. – Оп. 2. – Спр. 116.
35. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1.
36. Там само. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 27.
37. Там само.
38. Там само. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 1.
39. Там само. – Оп. 2. – Спр. 56.
40. Там само. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 27.
41. Там само. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 134.
42. Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1409.
43. Там само. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 134.
44. Там само.
45. Там само.
46. Гермайзе О. Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком этого движения как сепаратско-революционного течения среди населения Малороссии // Український археографічний збірник. Видає Археографічна комісія Української Академії Наук. – Т. 1. – К., 1926. – С. 275–325.
47. ЦДІАУК. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 27.

Сарнацкий А. П. Департамент полиции и украинские политические партии в 1914-1917 гг.

Показано ведущее место и роль Департамента полиции в руководстве жандармскими подразделениями в Украине в их борьбе с деятельностью представителей и сторонников украинских политических партий Приднепровья и Галиции в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: *Департамент полиции, Первая мировая война, руководство, циркуляры, жандармерия, украинские политические партии Приднепровья, украинские галицкие партии.*

Sarnatskiy A. P. Police department and Ukrainian political parties in 1914-1917

It is shown the leading place and role of the Police Department in leadership of gendarmerie subdivisions in Ukraine in their struggle with the activity of representatives and supporters of Ukrainian political parties of Naddniprianshina and Galicia during the years of the First World War.

Keywords: Police Department, The First World War, leadership, instructions, gendarmerie, Ukrainian political parties of Naddniprianshina, Ukrainian Galician parties.

УДК: 94:355.311.1(477)"1919/1921"

А. В. Бєлік

ВІЙСКОВЕ БУДІВНИЦТВО В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР

Розглядаються відносини Директорії УНР з повстанським рухом під час національно-визвольних змагань 1919-1921 рр. Обґрунтовується висновок, що Директорія не змогла створити боєздатну армію через відсутність чіткої політичної лінії у цьому питанні.

Ключові слова: Директорія УНР, отаманщина, повстанський рух, В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Коновалець.

Сучасна українська армія – це гарант суверенітету України, тому її побудова зумовлює важливість неупередженого вивчення вітчизняного військово-історичного досвіду у минулі історичні періоди, зокрема у добу Директорії УНР. Військова історія доби Директорії УНР – це багатогранна проблема. Одним з важливих і найбільш суперечливих її аспектів є повстанський рух. Адже повстанство як прояв військової самоорганізації значної частини українського населення, супроводжувало Директорію протягом усього періоду її існування, це був важливий чинник, з яким Директорія була змушена рахуватись в процесі розбудови збройних сил УНР. На думку багатьох сучасних дослідників, нездатність Директорії до кінця опанувати повстанський рух, справитись з таким його проявом, як отаманщина, спрямувати енергію повстанців в загальне русло державотворення, в значній мірі сприяли падінню боєздатності Української Армії і, врешті-решт, її поразці в роки Української революції 1917-1920 рр.

Витоки та причини повстанського руху; етапи розвитку; кількісний, соціальний, етнічний склад його учасників; політичні переконання; військово-організаційна структура повстанських збройних формувань; їх стосунки з Директорією, військовим командуванням та участь у найважливіших військових операціях Дієвої Армії УНР – дослідження цих питань і на сьогодні остаточно не завершено, багато з них залишаються предметом гострих дискусій. Зважена відповідь на ці питання можлива лише за умови узагальнення всієї історіографічної спадщини з проблем повстанського руху в добу Директорії. Це відкриває можливість не лише прослідкувати еволюцію поглядів на повстанський рух в період Директорії, його вплив на військову політику директоріанських урядів, з'ясувати сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми, а й визначити пріоритетні напрями подальшого наукового пошуку.

Значну цінність мають праці безпосередніх учасників тих подій – перш за все, колишніх керівників України доби Директорії, багатьох безпосередніх учасників тих революційних подій: В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, С. Петлюри, М. Грушевського, М. Шаповала, П. Христюка, Є. Коновальця.

Згадані автори не ставили за мету всебічно дослідити історію доби Директорії. Вони переважно зупинялись на висвітленні поглядів керівництва УНР щодо воєнно-політичного курсу Директорії, з'ясуванні причин і наслідків його змін, характеризували фактори, що впливали на цей курс. Разом з тим, незважаючи на певний суб'єктивізм, їх праці містять цікавий дослідницький матеріал, який дозволяє краще зрозуміти проблему повстанського руху в контексті військової політики Директорії.

Радянські історики знаходились під жорстким ідеологічним тиском, що зумовлювало відповідну спрямованість досліджень. Оскільки в УРСР не визнавався навіть факт законності існування УНР, радянська історіографія взагалі не ставила за мету дослідити процес українського державотворення, а, відповідно, і різноманітні аспекти військової історії українських державних утворень, в т.ч. і повстанський рух. Головна концепція цих праць зводилась до того, що Червона Армія, йдучи назустріч прагненню трудящих України, в першу чергу багатомільйонних мас селянства, якнайшвидше встановити Радянську владу, вела нещадну боротьбу із зовнішньою та внутрішньою контрреволюцією, особливо із петлюрівцями – захисниками буржуазного ладу і куркульства. Так, у працях І. Кулика, М. Яворського, М. Майорова та ін. визнавався факт існування значного повстанського руху в Україні, який створював перешкоди для встановлення тут Радянської влади, хоча, звісно в душі пануючих тоді більшовицьких догм, повстанський рух подавався лише як протест проти заможних верств українського села, який використовувала у своїх політичних та військових цілях Директорія.

Після здобуття Україною незалежності вітчизняна історіографія поповнилась ґрунтовними науковими розробками різноманітних проблем Української революції. Проте аналіз праць істориків незалежної України засвідчує їх нерівномірний інтерес до обох її етапів: добі Директорії таких праць присвячено незрівнянно менше. Відповідно і кількість наукових праць, які б вивчали досліджувану проблему є не надто значною.

Серед історіографічних праць другої половини 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. на особливу увагу заслуговує науковий доробок професора В. Солдатенка. Цей автор подає досить ретельний огляд історіо-